

Marine and Life Sciences

Journal Homepage: <https://dergipark.org.tr/en/pub/marlife>

Türk-Amerikan teknik iş birliği bağlamında Türkiye’de balıkçılık sektörünün modernizasyonu (1950-1958)

Resul Babaoğlu¹ • Celalettin Aydın²

¹ İzmir Kâtip Çelebi Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü, İzmir, 35620, TÜRKİYE

² Ege Üniversitesi, Su Ürünleri Fakültesi, Su Ürünleri Avlama ve İşleme Teknolojisi Bölümü, 35040, İzmir, TÜRKİYE

✉ Corresponding Author: babaogluresul@hotmail.com

Please cite this paper as follows:

Babaoğlu, R., & Aydın, C. (2025). Türk-Amerikan teknik iş birliği bağlamında Türkiye’de balıkçılık sektörünün modernizasyonu (1950-1958). *Marine and Life Sciences*, 7(2), 117-127. <https://doi.org/10.51756/marlife.1844576>

Araştırma Makalesi

Makale Tarihiçesi

Geliş: 18.12.2025

Kabul: 30.12.2025

Çevrimiçi Yayınlanma: 30.12.2025

Anahtar Kelimeler:

Türkiye
Amerika Birleşik Devletleri
Soğuk Savaş
Balıkçılık Endüstrisinin
Modernizasyonu
Teknik Yardım
Et ve Balık Kurumu

Keywords:

Türkiye
United States
Cold War
Fisheries Modernization,
Technical Assistance
Meat and Fish Institution

Ö Z E T

Bu makale, Amerikan diplomatik arşiv belgeleri ışığında 1950-1958 döneminde Türkiye’de balıkçılık sektörünün modernizasyon sürecini incelemektedir. Çalışma, II. Dünya Savaşı sonrası Türkiye’nin Batı ittifakına yönelmesiyle birlikte ABD’nin Türk balıkçılık endüstrisine yönelik teknik ve ekonomik müdahalelerini ele almaktadır. Araştırma, birincil kaynak olarak ABD Ulusal Arşivleri’nde yer alan diplomatik yazışmaları, konsolosluk raporlarını ve Mutual Security Agency (MSA) belgelerini kullanmaktadır. Bu belgeler, Türkiye’deki balıkçılık altyapısı, Et ve Balık Kurumu’nun faaliyetleri, konserve endüstrisi ve modernizasyon projeleri hakkında detaylı bilgiler sunmaktadır. Ayrıca dönemin Türk basını ve resmi mevzuat da destekleyici kaynaklar olarak kullanılmıştır. Çalışma, 1952 yılında kurulan Et ve Balık Kurumu’nun soğuk hava depoları, araştırma gemisi Arar ve modern avcılık teknikleriyle sektörel dönüşümü nasıl yönlendirdiğini ortaya koymaktadır. Kaliforniyalı uzman G.B. Dollar’ın hazırladığı teknik raporlar, Türk balıkçılık endüstrisinin ABD standartlarından yaklaşık 35 yıl geride olduğunu göstermektedir. MSA destekli et paketleme projesi ve FOA (Foreign Operations Administration) iş birliği, teknoloji transferi ve uzman desteğinin Soğuk Savaş dönemindeki stratejik boyutunu yansıtmaktadır. Araştırma, balıkçılık modernizasyonunun salt ekonomik değil, aynı zamanda jeopolitik bir araç olarak kullanıldığını ve ABD’nin Türkiye’yi bölgede başarılı bir modernleşme modeli olarak konumlandırma çabasını vurgulamaktadır.

The modernisation of the fishing industry in Türkiye in the context of Turkish-American technical cooperation (1950-1958)

A B S T R A C T

This article examines the modernization of Türkiye’s fisheries sector between 1950 and 1958 through the lens of U.S. diplomatic archives. In the aftermath of the Second World War, Türkiye’s alignment with the Western alliance opened the way for American technical and economic interventions that reshaped the country’s fishing industry. Drawing on diplomatic correspondence, consular reports, and Mutual Security Agency (MSA) documents preserved in the U.S. National Archives, the study reconstructs the institutional and infrastructural transformation of Turkish fisheries. These sources, complemented by contemporary Turkish press coverage and official legislation, illuminate the development of cold-storage networks, the activities of the Meat and Fish Institution, the canning industry, and various modernization projects. The article demonstrates that the Meat and Fish Institution, founded in 1952, played a central role in leading sectoral change through the construction of cold-storage facilities, the commissioning of the research vessel Arar, and the introduction of modern fishing practices. Technical assessments by Californian expert G. B. Dollar revealed that Türkiye’s fisheries lagged roughly thirty-five years behind U.S. standards. Meanwhile, the MSA-backed meat-packing initiative and cooperation with the Foreign Operations Administration (FOA) underscore the strategic dimension of technology transfer and expert assistance during the early Cold War period. By situating the fisheries modernization program within the broader context of U.S.–Turkish relations and Cold War developmentalism, the study argues that the American involvement in Türkiye’s fisheries was not merely an economic enterprise but a geopolitical project aimed at presenting Türkiye as a model of successful modernization in the Middle East.

GİRİŞ

II. Dünya Savaşı’ndan sonra Türkiye’nin Batı ittifakına

yöneldiği, Amerikan merkezli tercihlerle şekillenen dış politika ve siyasal yönelimler ile sonuçlanmıştır. Savaş sonrası dönemde Türkiye’nin çok yönlü bir değişim

sürecine girmesi, son asırda devam eden modernleşme/Batılılaşma gündeminden birçok bakımdan farklılıklar taşımıştır. Bu dönemde Amerika ile girilen tek yönlü bağımlılık ilişkisinin birbiriyle kopuk gibi görülen çeşitli alanlarda Anglosakson etkisinin hissedilir bir şekilde değişimin itici unsuru olması sonucunu doğurmuştur (Örnek, 2015; Erken, 2020). Sözü edilen bu değişim dalgasında Amerikan dış politikasında Türkiye'ye belirli bir ağırlık atfedildiği bilinmektedir. II. Dünya Savaşı'nın hemen ardından Amerika Birleşik Devletleri tarafından uygulanan Truman Doktrini kapsamına alınmış Türkiye'ye yapılan yardımlarla Sovyet Rusya'nın çevrelenmesi politikası hayata geçirilmiştir. Amerikan bakış açısına göre Sovyet Rusya'nın etki alanına girme potansiyeli taşıyan Türkiye ve Yunanistan gibi ülkeler, Truman Doktrini'nin kabul edildiği dönemde olmasa da daha sonraki süreçte kestirilemeyen şartlarda başka bir istikamete yönelebilecekleri ihtimali değerlendirilmiştir. Bu yönüyle bakıldığında Amerikan dışişleri ile Türkiye'deki elçilik yetkilileri arasında yoğun bir yazışma gerçekleştiği gözlenmektedir.

Genel itibarıyla Amerikan dışişleri bakanlığına Türkiye'deki Amerikan elçiliğinden gönderilen belgeler arasında Türkiye'de siyasal, ekonomik, idari vs. gibi birçok alanda hazırlanan raporların sayısı şaşırtıcı ölçüde fazladır. Bu yazıda ele alınan konu çerçevesinde bakıldığında, Türkiye'nin balıkçılık potansiyelinin detaylı bir şekilde analiz edilmesi ve konservecilik başta olmak üzere balık işleme tesislerinin modernleştirilmesi ve yaygınlaştırılması gibi alanlarda Amerikan menşeli kuruluşlarla iş birliği imkânlarının geliştirilmesini içine alan yazışmalardan oluşan geniş koleksiyon, Türkiye'de balıkçılık sektörünün gelişim merhalelerinin tayin edilebilmesi açısından ciddi bir değer taşımaktadır. 1950'li yıllardan itibaren Türk-Amerikan ilişkilerinin stratejik ve jeopolitik düzeyde kat ettiği mesafenin doğrudan bir uzantısı olan teknik iş birliği anlaşmaları kapsamında üretilen söz konusu diplomatik yazışmalar Türkiye'de balıkçılık sektörünün hangi aşamalardan geçerek modernleştiği ile alakalı bilgiler ihtiva etmektedir. Türkiye'deki Amerikan Büyükelçiliği ve İstanbul Konsoloslugu yetkililerinin kaleme aldıkları belgelere ek olarak Türkiye'nin balıkçılık endüstrisi alt yapısını ortaya koyan raporlar bu makalenin temel kaynaklarını teşkil etmektedir.

MATERYAL VE YÖNTEM

Bu çalışma, 1950–1958 yılları arasında Türkiye'de balıkçılık sektörünün modernizasyon sürecini Türk-Amerikan teknik iş birliği bağlamında inceleyen nitel bir tarihsel araştırma olarak tasarlanmıştır. Araştırmada, tarihsel belge analizi yöntemi esas alınmış ve birincil ile ikincil kaynaklar birlikte kullanılmıştır.

Çalışmanın temel araştırma materyalini, Amerika Birleşik Devletleri Ulusal Arşivleri'nde (U.S. National Archives) muhafaza edilen diplomatik belgeler oluşturmaktadır. Bu kapsamda, ABD Dışişleri Bakanlığı yazışmaları, Ankara Büyükelçiliği ve İstanbul Konsoloslugu tarafından hazırlanmış raporlar, Mutual Security Agency (MSA) ve Foreign Operations Administration (FOA) belgeleri incelenmiştir. Söz konusu belgeler, Türkiye'de balıkçılık altyapısı, balık işleme ve konserve sanayisi, soğuk hava depoları, Et ve Balık Kurumu'nun faaliyetleri ile Amerikan uzmanlar tarafından hazırlanan teknik değerlendirmelere ilişkin ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Birincil kaynaklara ek olarak, dönemin Türk basını (Akşam ve Milliyet gazeteleri), Resmî Gazete'de yayımlanan kanun ve kararnameler ile Türkiye Büyük Millet Meclisi zabıtları destekleyici materyal olarak kullanılmıştır. Ayrıca konuya ilişkin daha önce yayımlanmış akademik çalışmalar ve kitaplar, ikincil kaynaklar çerçevesinde değerlendirilmiştir.

Araştırmada nitel veri analizi yaklaşımı benimsenmiş, belgeler tarihsel bağlamları dikkate alınarak içerik analizine tabi tutulmuştur. İncelenen arşiv belgeleri; balıkçılık politikaları, teknik yardım projeleri, kurumsal yapılanmalar ve altyapı yatırımları gibi tematik başlıklar altında sınıflandırılmıştır. Belgeler arasında karşılaştırmalı bir okuma yapılarak, Amerikan teknik yardımının amaçları, uygulama biçimleri ve Türkiye'deki yansımaları analiz edilmiştir. Analiz sürecinde, belgelerin üretildiği dönemin siyasal ve jeopolitik koşulları göz önünde bulundurulmuş; Soğuk Savaş bağlamında ABD'nin kalkınma ve modernizasyon politikalarının Türkiye'de balıkçılık sektörü üzerindeki etkileri yorumlanmıştır. Bu çerçevede, Amerikan uzman raporları ile Türk resmî düzenlemeleri birlikte değerlendirilerek, teknik yardım ile ulusal kalkınma politikaları arasındaki etkileşim ortaya konmuştur.

BULGULAR VE TARTIŞMA

1950'li yılların başlarından itibaren Amerikan diplomatik çevrelerinde Türkiye'ye dönük ilginin giderek artması, iki ülke arasındaki ilişkilerin müttefiklik seviyesinde seyretmesi ile açıklanabilir (Gökatalay, 2019). II. Dünya Savaşı'ndan sonra Amerikan yöneticileri Avrupa'nın tamirinin ve modernizasyonunun finansmanı konusunda IMF, BM ve Dünya Bankası tarafından sağlanacak olan fonların yeterli olacağını düşünmekteyken kısa zaman sonra bu iyimser hava kaybolmuş ve ancak daha kapsamlı programlar yoluyla Avrupa'nın kalkındırılabilceği gerçeğine ulaşılmıştır. Bunun yanında, ekonomik ihtiyaçlar kadar stratejik gereklilikler de Avrupa'nın yeniden imarını zaruri kılmaktaydı. Bu şartlar altında gündeme gelen ve ABD Dışişleri Bakanı George Marshall'ın adıyla şekillenen ortak imar planı, Truman Doktrini'nden farklı olarak

Avrupa'nın ekonomik kalkınmasına hasredilmiştir (Erkan, 1996). Marshall Planı kapsamına alına Türkiye'ye hibe ve borç şeklinde sağlanan finansman ile canlandırılan alanlardan biri de et ve balıkçılık sektörü olmuştur (Özer, 2014). Marshall Planı ile 1948 ile 1952 yılları arasında toplam 7.640.000 dolar tutarında döviz girişi olan Türkiye'de Toprak Mahsulleri Ofisi marifetiyle balıkçılık teknolojisine yönelik malzeme alımı yapılmıştır. Balıkçılığın geliştirilmesine yönelik bu girişimler, sektörde faaliyet gösteren kesimlerce memnuniyetle karşılanmıştır (Zengin, 2023).

Türkiye'de iktisadi hayatın her alanındaki siyasal ve idari gelişmeleri konu alan Amerikan diplomatik yazışmalarının bir örneğine 29 Ağustos 1956'da Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde 1918 sayılı kanunun bazı maddelerinin tadili konusundaki görüşmelerinin konu edildiği raporda rastlanmaktadır. Mecliste görüşülen kanunun ek 2. Maddesinde yer alan "*Karasularımızda yabancı gemilerle balık, istiridyeye, midye, sünger, inci, mercan, sedef vs. avlamak veya avlanmak için bu suretle karasularımıza girmek de kaçakçılıktır*" (TBMM, 1956) ifadelerinin vurgulandığı elçilik raporunda suçluların bir yıldan üç yıla kadar hapis cezasına çarptırılacağı belirtilmiştir. Ancak raporda geçen dikkat çekici yoruma göre, kanunda özel olarak belirtilmesi de genel olarak Yunan ve İsrail balıkçı filosuna yönelik olduğu kabul edilmektedir. Türk makamları daha önce bu suçlamalarla Yunan ve İsrail balıkçı teknelerini yakalamış veya alıkoymuştur. Mevcut kanun bu politikanın uygulanmasına yasal dayanak sağlamakta ve büyük olasılıkla oldukça sıkı bir şekilde uygulanması beklenmektedir (NA, 1956). 1918 sayılı Kaçakçılığın Men ve Takibi Kanunu'na eklenen maddelerin kaçak avlanma ile ilgili olan kısmı elçilik yetkililerine göre Türkiye karasularında balıkçılığın geliştirilmesi amacını taşımaktadır. Kanuna uymayanların İçişleri ve Gümrük bakanlıkları tarafından yayınlanacak olan tebliğler göz önünde bulundurularak suçu işleyenlerin kaçakçılık amacıyla mı hareket ettikleri ya da ele geçirilen maddeler ve el konulan ürünlerin değeri hesaplanarak cezanın belirleneceği bilgisi raporda yer almıştır (NA, 1956).

Amerika'nın Türkiye'deki diplomatik misyonunun balıkçılık endüstrisi ve alt yapısı konusunda hazırladığı raporların oldukça detaylı bilgiler ihtiva ettiği görülmektedir. Bu konuda hazırlanmış 1958 yılına ait bir rapor İstanbul balıkçılığına hasredilmiştir. Buna göre, İstanbul'da deniz ürünlerinin pazarlanma süreci, belediye denetiminde işleyen merkezi bir sistem aracılığıyla yürütülmektedir. İstanbul bölgesinde satılan tüm deniz ürünleri Belediye Toptan Balık Müzayedesinden geçmek zorundadır (NA, 1958). Bu zorunluluk, denetim ve kontrol mekanizmalarının şeffaflığı ile kamu sağlığının

korunmasına yönelik önemli bir adımdır. Perakendeci ve toptancılar üzerindeki kontrol ise, "imzalı makbuz talep edebilen belediye yetkilileri tarafından sağlanmaktadır. Belediye balık müzayede binası, "Galata ve Atatürk köprüleri arasında Haliç kıyısında Suriçi denilen bölgede yer almakta ve diğer belediye tesisleriyle bağlantılı bir toptan balık pazarıyla çevrilidir. Müzayedeye getirilen tüm balık ürünleri, belediye görevlileri tarafından "sınıflandırılır, derecelendirilir, tartılır ve müzayede edilir." Ürünlerin bu işlemde geçmesi hem kalite kontrol hem de fiyat istikrarı açısından önem taşımaktadır. Mevcut tesislerde soğutma, dondurma ya da depolama altyapısı bulunmamakta, bu ihtiyaçlar dış kaynaklarla karşılanmaktadır. Bununla birlikte, İstanbul Belediyesi 1957 yılında İngiltere, İskandinavya ve Almanya'daki modern balık pazarlarını incelemek üzere yapılan bir ziyaret sonrası İstanbul'a uygun modern bir tesis inşası için fikirler geliştirmiştir. Yeni kurulacak sistemin günlük 300 ton taze balık işleme kapasitesine sahip olması planlanmaktadır. Balıkların pazara ulaşımı özel sektör eliyle sağlanmakta olup, büyük firmaların sahip olduğu tekneler ön plandadır. Ayrıca, bazı bireysel balıkçılar da büyük firmalardan krediyle tekne satın alır ve sözleşmeli olarak çalışmaya devam ederler. Küçük ölçekli yelkenli ve kürekli teknelerle avlanan bağımsız balıkçılar da sistemin bir parçası olarak faaliyet göstermektedir (NA, 1958). Bu yapı, İstanbul'un deniz ürünleri sektöründe hem sağlık standartlarını hem de ekonomik verimliliği artırmaya yönelik kapsamlı bir kamu-özel sektör işleyişini temsil etmektedir. Konsolosluk raporunda bu şekilde betimlenen İstanbul balıkçılığında kooperatiflerin etkili olduğu anlaşılmaktadır. Üç farklı kooperatif ile örgütlenen balıkçılar bu yolla olta, yedek parça, yakıt ve diğer ithal malzemelerin sınırlı tedarikini de sağlamaktadırlar. 450 üyeden oluşan bir diğer kooperatif ise büyük firmalardan oluşmakta iken, üçüncü kooperatif yaklaşık 15 üyeye sahiptir ve motorlu teknesi olmayan balıkçılardan oluşmaktadır. Her üç grubunun da İstanbul'daki balıkçıların idari mekanizma ile İstanbul Belediyesi nezdinde resmi bir temsil yetkisi bulunmaktadır (NA, 1958). Bu kapsamlı belgeler, ABD'nin 1950'lerde Türkiye'nin balıkçılık sektörünü yakından takip ettiğini ve hem yasal düzenlemeler hem de endüstriyel gelişim fırsatları açısından ayrıntılı analizler yaptığını göstermektedir.

Türkiye'de et ve balık üretimi desteklemek ve fiyat istikrarını sağlamak amacıyla 1952 yılında Et ve Balık Kurumu (EBK) kurulmuştur (Resmi Gazete, 1952a). EBK, et ve balıkla ilgili üretim, araştırma, düzenleme ve dağıtım işlevlerini üstlenen merkezi bir devlet kuruluşu olarak, tarım ve hayvancılığın yanı sıra balıkçılık sektörüne de müdahil olmuştur Bu kurumun üstlendiği önemli roller

ABD'nin İstanbul konsoloslğunun altını çizdiği hususlardan biri olmuştur. 1955 yılında Amerikan dışişlerine gönderilen bir belgede Et ve Balık Kurumu'nun faaliyetlerine son aylarda ciddi bir ilginin varlığına dikkat çekilmiştir (NA, 1955). ABD Dışişleri Bakanlığı'na iletilen rapora göre, kurumun çalışmaları o dönemde hem kamuoyunun hem de merkezi hükümetin yakın ilgisini çekmiştir. Merkezi yönetimi Ankara'da bulunan kurum, İstanbul'da operasyonel olarak ciddi bir varlık göstermekteydi (NA, 1955). Bu kapsamda kentin farklı bölgelerinde soğuk hava deposu tesisleri kurulmuş, mezbahalar inşa edilmiş ve balıkçılık araştırmaları için özel projeler geliştirilmiştir. 1954 yılında açılışı yapılan Beşiktaş Soğuk Hava Deposu, EBK'nın en dikkat çeken yatırımlarından biri olmuştur. Bu tesis, Birleşmiş Milletler Tarım ve Gıda Örgütü (FAO) desteğiyle inşa edilmiş ve Başbakan'ın da katıldığı bir törenle açılmıştır. Tam kapasiteye ulaşması beklenen bu tesisin donmuş et ve balık depolama kapasitesinin yanı sıra, buz üretimi ve sebze-meyve muhafazasına yönelik altyapısıyla da çok yönlü bir gıda koruma merkezi olması hedeflenmiştir. Beşiktaş dışında Zeytinburnu ve Haydarpaşa'da yapımı süren tesisler, hem günlük işleme kapasiteleri hem de saklama olanaklarıyla İstanbul'daki gıda lojistiği için stratejik bir önem taşımaktaydı. Bu yatırımlar, sadece iç tüketime değil, aynı zamanda dış ticaret potansiyeline de hizmet etmiştir (NA, 1955).

İncelenen konsolosluk raporuna göre, kurumun temel hedeflerinden biri de et ve balık piyasalarında yaşanan fiyat dalgalanmalarını dengelemektir. Bu amaçla EBK, üreticiden doğrudan alım yaparak arzı düzenlemeye çalışmış, ancak bazı durumlarda piyasa direnciyle karşılaşmıştır. Örneğin, kurbanlık kuzu alımlarında spekülasyon fiyatları düşürme çabası, kurumun beklenenden daha az ürün satın almasıyla sonuçlanmış ve bu süreç zarar hanesine yazılmıştır. EBK, satın aldığı ürünleri mevcut ticari kanallar üzerinden daha yüksek fiyatla satışa sunmakla birlikte, gelecekte kendi mağaza ağını kurma niyetindeydi. Bu doğrultuda, dönemin yenilikçi perakende modeli olan Migros Türk ile iş birliğine gidilerek, mobil mağazalar ve self-servis marketler aracılığıyla ürün dağıtımına başlanmıştır (NA, 1955). Et ve Balık Kurumu'nun faaliyetleri yalnızca iç piyasayla sınırlı kalmamış, dış ticarete de yönelmiştir. 1954-55 kışında İtalya ve Macaristan'a balık ihracatı gerçekleştirilmiş, ürünlerin taşınmasında kurumun kendi soğutucu gemileri kullanılmıştır. Ayrıca İsrail'e donmuş balık, Dahran'daki Arap-Amerikan Petrol Şirketi'ne ise donmuş sığır eti satışı için müzakereler yürütülmüştür (NA, 1955).

Bilimsel Araştırma ve Uluslararası Uzman Desteği

Balıkçılık alanında bilimsel kapasiteyi artırmayı amaçlayan EBK, Balıkçılık Araştırma Merkezi'ni kurarak Arar adlı araştırma gemisini devreye almıştır. Bu gemi, Almanya'da inşa edilmiş olup iki laboratuvar ve bilimsel araştırma ekipleriyle donatılmıştır. Merkezde İzlandalı ve Norveçli FAO uzmanlarının da katkısıyla Türk bilim insanlarının eğitilmesi hedeflenmiştir. Ayrıca Amerikan yapımı gırgır ağların kullanımıyla Karadeniz ve açık denizlerde balıkçılık potansiyelinin ölçülmesine yönelik seferler planlanmıştır. Bu süreçte Türk balıkçıların modern avcılık teknikleriyle tanışmaları ve eğitilmeleri sağlanmıştır. Diğer yandan, EBK'nın yönetici kadrosunun Erzurum'a düzenlemiş olduğu bir ziyarette soğuk hava depolarının kurulması gündeme gelmiş, ayrıca Viyana'dan gelecek olan uzmanların Türkiye'de sosis üretimi için çalışmalara başlayacakları bilgisi kamuoyuyla paylaşılmıştır (Akşam, 1955). Raporunda belirtildiği üzere, EBK'nın politikalarının İstanbul'daki et ve balık arzı ile fiyatlar üzerindeki etkilerini değerlendirmek için henüz erken olsa da, kurumun sahip olduğu yetkiler ve altyapı kapasitesi, piyasada belirleyici bir aktör olabileceğini göstermektedir. Bu durum, EBK'nın uluslararası düzeyde dikkatle izlenmesi gereken bir kamu kurumu olarak kabul edildiğini ortaya koymaktadır. Esasen 1950'lerden sonra Türkiye'de balıkçılık sektörünün geliştirilmesine yönelik atılan birtakım adımlar köklü birtakım değişimleri de beraberinde getirmiştir. Bu süreçte 1951 yılında Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı tarafından gerçekleştirilen Su Ürünleri Kongresi ile sektörün temel sorunları ele alınmış ve gerekli çözümler için atılacak adımlar kararlaştırılmıştır. 1952 yılında Hidrobiyoloji Enstitüsü bünyesine dahil edilmek üzere satın alınan tekneler ile alt yapı güçlendirilmeye çalışılmıştır (Zengin, 2023).

1952 tarihli ve 871 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi uyarınca kurulan Et ve Balık Kurumu Türkiye'de et ve su ürünleri sektörlerinde hem üretim hem de piyasa regülasyonu alanlarında faaliyet göstermek üzere yapılandırılmıştır. Kararnamenin ikinci maddesinde belirtildiği üzere kurumun temel amacı, bu alanlarda üretim, ticaret ve sanayi faaliyetlerini düzenlemek, yönlendirmek ve desteklemektir. EBK, çiftlik hayvanları ve balığın yanı sıra bu ürünlerin işlenmiş biçimlerinin de iç ve dış ticaretine doğrudan katılabilmekte; aynı zamanda türlerin ıslahı, üretim tekniklerinin geliştirilmesi ve bu süreçleri destekleyecek altyapının kurulmasına yönelik faaliyetlerde bulunmaktadır. Bu kapsamda kurum, mezbaha ve soğuk hava depoları gibi işleme ve muhafaza tesislerini kurma ve işletme yetkisine sahiptir. Ek olarak, piyasalarda ortaya çıkabilecek dengesizliklere müdahale etme amacıyla, Ekonomi ve Ticaret Bakanlığı onayıyla fiyat

regülasyonu uygulayabilmekte ve hem kamu hem özel sektöre kredi mekanizmaları aracılığıyla mali destek sunabilmektedir (Resmî Gazete, 1952b). Bu dönemde EBK'nın teşekkülü basın organlarında da konu edilmiştir. 1931 yılında Toprak Mahsulleri Ofisi'ne bağlı olarak kurulmasına rağmen son iki seneden beri müstakil bir iktisadi devlet teşekkülü halinde yeniden teşkilatlanmasıyla Türkiye'de balıkçılığın inkişaf etmesinin kolaylaşacağı vurgulanmıştır. Gazete haberine göre EBK'nın balıkçılık sektörüne en önemli katkısı tanzim satışları ve Migros'un takviye edilmesiyle piyasanın düzenleneceği ve balıkların denize dökülmesi gibi durumları yaşayan üreticilerin korunması da sağlanacaktır. Kurumun Beşiktaş'taki soğuk hava deposunun ve buz fabrikasının yetersizliğine de vurgu yapılan gazete haberinde kurumun müdürü Kazım Öztürk'ün bu konudaki açıklamasına yer verilmiştir. Buna göre, bazı üreticilerin soğuk hava depolarını kiralamak istemelerine rağmen zaten son derece sınırlı olan bu depoların kiralanmasının mümkün olmadığı belirtilmiştir (Milliyet, 1955).

1950'li yılların ortalarında EBK'nın özellikle İstanbul'daki faaliyetleri dikkat çekici biçimde genişlemiş ve ABD İstanbul Başkonsolosluğu tarafından raporlanmıştır. Konsolosluk kaynaklarına göre, kurumun Beşiktaş'ta inşa ettiği FAO destekli soğuk hava deposu, dönemin en kapsamlı gıda lojistiği yatırımlarından biri olarak değerlendirilmiştir. Bu tesisin tam kapasiteye ulaşmasıyla günlük 100 ton buz üretimi, 2,000 ton donmuş balık ve 20,000 karkas et depolama kapasitesine ulaşması beklenmekteydi (NA, 1955). Kurum ayrıca Zeytinburnu ve Haydarpaşa'da yeni tesislerin inşasına başlamış ve FAO ile iş birliği içinde Türk balıkçıların modern gırgır ağlarıyla avcılık tekniklerini öğrenmesi için eğitim projeleri yürütmüştür. Tüm bu gelişmeler, EBK'nin yalnızca bir tedarik ve dağıtım organizasyonu olmanın ötesinde, sektörler arası entegrasyonu ve yapısal dönüşümü hedefleyen bir kamu kurumu haline geldiğini göstermektedir. Konsolosluk raporunda da belirtildiği üzere, kurumun piyasa üzerindeki uzun vadeli etkileri henüz kesinleşmemiş olsa da, sahip olduğu kapsamlı yetkiler ve kurumsal kapasite dikkate alındığında yerel ve ulusal düzeyde belirleyici bir aktör olma potansiyeli taşımaktadır. EBK'nin piyasayı düzenleyici bir etkisinin olduğu, döneme dair bir gazete haberinden takip edilebilmektedir. İstanbul'da et tedariki konusunda yaşanan sorunların çözülmesi amacıyla düzenlenen toplantıda üretim bölgelerindeki 4000 baş hayvanın kesilip sevkiyat yapılacağı ifade edilmiş, ancak daha da önemlisi İzmir Belediyesi'nin et narhının arttırılması için yapmış olduğu müracaat reddedilmiştir. Böylelikle karaborsanın ve fiyat dalgalanmalarının önlenmesine çalışılmıştır (Milliyet,

1957). Bu dönemde, balıkçılık konusunda incelemelerde bulunmak üzere ECA kapsamında Yunan balıkçılık uzmanı Türkiye'ye gelmiştir. Ankara'daki yetkililerle görüşükten sonra İstanbul'a gelişinde yaptığı açıklamada daha önce Amerikalı yetkililer tarafından sunulan raporları incelediğini ifade eden uzman, soğuk hava depoların gereken önemin verilmesi ve konuyla alakalı müteheşislerin bu alandaki bilgilerini arttırmaları gerektiğini vurgulamıştır (Zengin, 2023; 120). Diğer yandan Türkiye'de balıkçılık faaliyetlerinin bilimsel bir çerçevede yönetilebilmesi ve ileriye dönük projeksiyonların yapılabilmesi için 1955 yılından itibaren balıkçılığa yönelik istatistiklerin tutulmaya başlaması ve 1967'den sonra da düzenli olarak anketlere dayalı olarak bu istatistiklerin yıllık şeklinde yayınlanması Türkiye'de bilimsel ve rasyonel bir balıkçılık sanayisi kurulmasının önünü açmıştır (Knudsen, 2009).

Soğuk Savaş Döneminde Türk-Amerikan Teknik İş Birliği: 1952-1953 Et Paketleme Projesi Örneği

1951-1953 yılları arasında faaliyet gösteren Mutual Security Agency (MSA) adlı Amerikan dış yardım kuruluşu esasen Marshall Planı'nın bir uzantısı olarak Sovyet etkilerine açık olan Avrupa ülkelerine iktisadi ve teknik yardım faaliyetlerini yürütmek amacıyla tesis edilmiştir. Daha sonra Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı (USAID)'in öncüsü olan Foreign Operations Administration (FOA)'ya dönüşecek olan MSA'nın Türkiye'deki önemli faaliyetlerinden biri de et ve balık endüstrisinin modernleştirilmesi için teknik yardım ve finansman sağlama girişimi olmuştur (Birinci, 2007). 1950'li yıllarda Amerika'nın Türkiye'ye verdiği teknik yardımların bir örneğini oluşturan et ve balık paketleme sektöründeki girişimler diplomatik yazışmalarda bütün detayları ile yer almıştır. 1952-53 yılları arasında gündeme gelen Türkiye Et Paketleme Projesi bu dönemin teknik yardım anlayışının somut bir örneğini sunmaktadır. Mutual Security Agency (MSA) yetkileri olan Macaulay ve G. H. Knutson arasında yapılan görüşmeye göre Noble Raporu'na dayalı olarak Türkiye Et Paketleme Tesisi kurulması gündeme alınmıştır (NA, 1952a). Bu konunun detaylarıyla araştırıldığı Noble Raporu'na göre Türkiye'de Toprak adıyla faaliyet gösteren mühendislik şirketi, MSA ve Ankara'daki yetkililer arasında yapılacak olan görüşmeler sonucunda bir yol haritası belirlenecekti. Rapora göre Amerikan Et paketleme Enstitüsü'nün kalifiye mühendislik firmaları için danışılması uygun olsa da Henschin, Everds&Crombie ile Smith, Brubaker and Egan adlı iki firma da tavsiye olunmaktadır. Yapılan görüşmelerde Türkiye'nin et endüstrisindeki mevcut kapasitesinin yetersizliği, hem iç tüketim hem de potansiyel ihracat açısından önemli bir darboğaz oluşturmaktaydı. Noble Misyonu'nun hazırlamış

olduğu rapora göre Türkiye'deki mevcut tesisler modern standartlara uzak olmakla birlikte verimlilik de son derece düşüktü.

MSA yetkilisi George H. Knutson'ın aktardığı bilgiye göre, Türkiye'deki tesislerin açılması için Noble Raporu'nda belirtilen beş yıllık süre oldukça uzundu, ancak buna mukabil Bay Macaulay'ın öngördüğü iki yıllık süre de oldukça kısaydı. MSA'nın yürüteceği bu teknik yardım için hatırı sayılır bir bütçe ayrılacağı belirtilmiştir. Bunun dışında Noble Misyonu'nun önerileri arasında ABD yönetimi ve işletme firmasının mühendislik firması ile iş birliği içinde çalışması ve Amerikan know-how ve ekipman için MSA tarafından bir milyon doların ayrılacağı belirtilmiştir (NA, 1952a).

Proje, Türkiye'nin dört farklı bölgesinde tesis kurulmasını öngörmekteydi. Erzurum, Doğu Anadolu'nun hayvancılık potansiyelinden yararlanmak üzere öncelikli pilot tesis olarak planlanmıştır. Bölgenin hammadde zenginliği ve stratejik konumu bu seçimde etkili olmuştur. Konya, İç Anadolu'nun tarım-hayvancılık merkezi konumundan hareketle ikincil üretim merkezi olarak tasarlanmıştır. Ankara, başkent konumu ve merkezi lokasyonunun sağladığı lojistik avantajlar nedeniyle önemli bir üretim merkezi olarak öngörülmüştür. En büyük tüketim merkezi olan İstanbul'da kurulacak olan tesis ise hem yerel pazar hem de potansiyel ihracat için stratejik konumdaydı. Projenin toplam maliyeti 400.000-800.000 dolar arasında MSA hibesi ile karşılanacaktı. Bu tutar modern et işleme ekipmanları, teknik danışmanlık hizmetleri, personel eğitimi programları ve tesis tasarım ve kurulum masraflarını kapsıyordu. MSA (Mutual Security Agency), ana finansör ve koordinatör kurum olarak projenin genel yönetiminden sorumluydu ve ajans içinde Alexis Doster'in koordinatörlüğünde multidisipliner bir ekip oluşturulmuştur. John H. Noble liderliğindeki teknik danışmanlık ekibi, Türkiye'nin et endüstrisi durumunu analiz ederek 16 maddelik kapsamlı tavsiye raporu hazırlamıştır (NA, 1952a).

Et ve Balık Kurumu, projenin ana uygulayıcı kurumu olarak teknik ve idari koordinasyonu üstlenmekteydi. Refet Artuner, Genel Müdür Yardımcısı sıfatıyla Türk heyetinin başkanı olarak müzakerelerde aktif rol almıştır. Yavuz Üstün, Makine Ekipman Departmanı Başkanı olarak teknik konularda Türk tarafının başlıca uzmanı olarak görev yapmıştır. Nail Artuner ise New York Türk Büyükelçiliği Ticari Ataşesi olarak diplomatik kanallar aracılığıyla koordinasyonu sağlamıştır. Palmer House Hotel'de 30 Ocak 1953'te gerçekleştirilen Chicago toplantısı, projenin nihai şeklini belirlemede dönüm noktası olmuştur. Noble-Barnett-Coultas Misyonu'nun 16 tavsiyesinin görüşüldüğü toplantıda, 12 madde üzerinde anlaşma sağlanırken 4

konuda anlaşmazlık devam etmiştir (NA, 1953). Uzlaşma sağlanan konular arasında temel tesis tasarımı, ekipman standartları, eğitim programları ve finansman mekanizmaları yer alırken; Ankara tesisinin zamanlaması, yönetim yapısı modeli, Amerikan uzman sayısı ve mühendislik koordinasyonu konularında anlaşmazlık yaşanmıştır. MSA merkezinde 4 Şubat 1953'te yapılan Washington görüşmelerinde, Chicago'da çözülemeyen konular ele alınmıştır. Alexis Doster'in koordinatörlüğünde gerçekleştirilen görüşmelerde, her iki taraf da pragmatik yaklaşım sergileyerek uzlaşma sağlamıştır. En önemli anlaşmazlık alanlarından biri yönetim modeli konusundaydı (NA, 1953). Amerikan tarafı projenin tamamen Amerikan şirketi kontrolünde, "anahtar teslimi" bir sistemle yürütülmesini önerirken, bu model hızlı sonuç alma ve kalite kontrolü açısından avantajlı görülüyordu. Türk tarafı ise Et ve Balık Kurumu'nun genel sorumluluğu üstlendiği, Amerikan uzmanların Türk Genel Müdür koordinasyonunda çalıştığı hibrit bir model önerdi. Uzlaşma sonucunda Türk tarafının önerisinin kabul edildiği nihai modelde, Et ve Balık Kurumu genel koordinasyonu üstlenecek, Amerikan uzmanlar teknik konularda tam yetki sahibi olacak ve teknoloji transferi ile personel eğitimi öncelik kazanacaktı. Tesisin kurulum sırası konusunda da farklı görüşler mevcuttu. Noble Misyonu önce Erzurum'da pilot uygulama ile deneyim kazanılması, başarılı sonuçlar alındıktan sonra diğer tesislere geçilmesi yaklaşımını benimserken, Türk tarafı ülkenin acil ihtiyaçları nedeniyle mümkün olduğunca eş zamanlı inşaatın başlatılmasını istiyordu (NA, 1953). Çözüm olarak Erzurum'un öncelikli statüsü korunarak, diğer tesislerin de hızlandırılmış programa alınması kararlaştırıldı. Anlaşmazlık yaşanan diğer bir konu da uzman sayısı ve niteliği idi. Türk tarafı sekiz Amerikalı uzman talep ederken, Amerikan tarafı üç uzmanın yeterli olacağını düşünüyordu. Bu konuda uzlaşma, görev tanımlarının netleştirilmesi ile sağlandı. Proje Türkiye açısından önemli kazanımlar vaat ediyordu. Modern et işleme teknolojilerine erişim, yerli uzman kadro eğitimi, istihdam yaratma ve katma değer artışı, uluslararası standartlarda üretim kapasitesi gibi faydalar öngörülmüyordu. ABD açısından ise hedefler farklıydı. Türkiye'nin NATO müttefiki olarak güçlendirilmesi, Amerikan teknoloji ve ekipmanına bağlılık, diğer gelişmekte olan ülkeler için örnek teşkil etme ve Amerikan şirketleri için yeni fırsatlar yaratma gibi stratejik amaçlar güdülmüyordu. Bu proje, MSA'nın 1951-1953 faaliyet döneminin son aylarında gerçekleşmiştir. 1953 yılında MSA'nın Foreign Operations Administration (FOA) haline dönüşmesi, projenin yeni kurumsal çerçevede devam etmesini gerektirmiştir.

1955 yılında ABD Dışişleri Bakanlığı'na ait bir belgede Türkiye'de et ve balık sektöründeki devlet müdahalesinin kapsamlı bir analizi yer almaktadır. 1950'li yılların ortalarında Türkiye'nin gıda sektörünün modernizasyonunda kararlı müdahalelerde bulunduğuna yer verilen belgede Et ve Balık Kurumu'nun ülke genelinde fiyat istikrarı ve et ve balık ticareti, üretimi ve endüstrisindeki tüm çalışma ve araştırmaları yürütmek üzere tasarlandığına değinilmiştir. Merkezi Ankara'da bulunan kurumun İstanbul'daki operasyonları, modern soğuk hava deposu tesisleri ve deneysel balıkçılık projelerini kapsıyordu. Belgede ayrıca yer verilen bilgiye göre, FOA desteğiyle Beşiktaş'ta kurulan soğuk hava deposu tesisi, günlük 100 metrik ton buz üretimi, 400 metrik ton buz depolama alanı, 2000 metrik ton donmuş balık ve 20.000 karkas donmuş et depolama kapasitesine sahipti (NA, 1955). Kurumun fiyat istikrarını sağlama misyonu dikkat çekiciydi. İstanbul genel müdürü, organizasyonun kuzu, sığır eti ve balık satın alarak geleneksel fiyat dalgalanmalarını azaltmaya çalıştığını, aynı zamanda balıkçılar ve çiftlik hayvanı satıcılarının çıkarlarını gözettiğini belirtiyordu. Birlik, satın aldığı ürünleri üreticiye ödenen fiyattan daha yüksek fiyata satarak kar elde ediyordu ve gelecekte kendi satış mağazalarını kurma planları vardı. Migros Türk ile yapılan anlaşma da dağıtım kanallarının genişletilmesi açısından önemliydi. Uluslararası ticaret boyutunda, Birlik geçen kış İtalya ve Macaristan pazarlarına balık satmış, kendi küçük soğutucu gemileriyle taşımacılığı üstlenmişti. İsrail'e donmuş balık ve Dahran'daki Arap-Amerikan Petrol Şirketi tesisine donmuş sığır eti satışı için müzakerelerin devam ettiği belirtiliyordu. Kurumun araştırma ve geliştirme faaliyetleri de kapsamlıydı. Yeni kurulan Balıkçılık Araştırma Merkezi bünyesinde laboratuvarlar ve 175 tonluk araştırma gemisi R/S Arar da vardı. 1952'de Almanya'da inşa edilen Arar, iki laboratuvar içeriyor ve altı bilim insanı ile on bir mürettebat üyesi barındırabiliyordu. İki FAO uzmanı genç, Türk bilim insanlarıyla çalışarak Karadeniz'in balıkçılık potansiyelini araştırıyordu. Amerika'dan getirilen California tipi gırgır ağları ve İzlandalı yapımı ağlarla deneyler yapılıyor, FOA misyonu tarafından Türk balıkçılarının eğitimi için Amerikan uzmanlar sağlanıyordu (NA, 1955).

Türkiye'de Balık Konserve Endüstrisi

Türkiye'de 1950 ile 1954 yılları arasında balık konserve endüstrisinde mevcut altyapı ve kapasite konusu Amerikan konsolosluk belgelerine yansıyan iktisadi konular arasındaydı. ABD hariciyesine sunulan raporlar, dönemin Türk balıkçılık sektörünün kapsamlı bir portresini ortaya koymakla birlikte bu sektörde hangi adımların atılabileceği konusunda da önemli bilgiler ihtiva etmektedir. ABD'nin İstanbul Konsoloslugu tarafından düzenlenen belgede 1950

yılı itibarıyla Türkiye'de faaliyet gösteren yedi balık konserve fabrikasının faal halde olduğu bilgisi yer almıştır. 21 Temmuz 1949 tarihli 63 numaralı olan Türk Balıkçılık Endüstrisi raporunda bu fabrikaların isimleri ve üretim kapasiteleri şu şekilde açıklanmıştır; 1950 yılı itibarıyla Türkiye'de yedi ana balık konserve fabrikası faaliyet göstermekteydi (NA, 1950). Bu fabrikalar İstanbul merkezli olup, günlük üretim kapasiteleri 8 saatlik vardiya başına 1000 ila 5000 kilogram arasında değişmekteydi. En büyük tesis olan Konservecilik Türk Anonim Ortaklığı günde 5000 kg kapasiteye sahipken, Marmara Konserve Fabrikası 2000 kg, İdeal Konserve Fabrikası ise 1500 kg kapasiteye sahipti. Ali Rumani, Çiftlik Konserve Fabrikası, Pişkin Konserve İmalathanesi ve Geyik Konserve Fabrikası gibi diğer tesisler ise her biri 1000 kg günlük kapasiteyle faaliyet göstermekteydi. Bu konserve fabrikalarının önemli bir özelliği, münhasıran balık konservesi üretimi yapmamalarıydı. Mevsimsel koşullara ve mevcut ham maddeye göre et, meyve, sebze ve marmelat gibi çeşitli ürünlerin konservesini de üretebilmekteydiler. Bu durum, dönemin Türkiye'de gıda sanayisinin çok ürünli yapısını ve esnekliğini göstermektedir (NA, 1950).

1952 yılında Kaliforniyalı balık uzmanı G.B. Dollar tarafından hazırlanan detaylı rapor, Türk balıkçılık endüstrisindeki teknolojik durumu çarpıcı şekilde ortaya koymaktadır. Dollar'ın bulgularına göre, Türkiye'de kullanılan balık işleme yöntemleri ABD'deki uygulamalardan yaklaşık 35 yıl gerideydi (NA, 1952b). Bu gerilik hem üretim süreçlerinde hem de ekipman teknolojisinde kendini göstermekteydi. Balık işleme süreci oldukça ilkel yöntemlerle gerçekleştirilmekteydi. Balıklar 200-300 kg taşıyan teknelerle kıyıya getirilmekte, ardından elle işleme bölümüne taşınmaktaydı. Yıkama, baş ve kuyruk kesme işlemleri tamamen manuel olarak işçiler tarafından yapılmaktaydı. Sardalya ve diğer küçük balıkların donmuş hale getirilmesi için tuzlu su çözeltisi kullanılmakta, balıklar ahşap ve tel bez raflar üzerine yerleştirilerek güneş altında kurutulmaktaydı. Rapora göre, hava koşulları uygun olmadığında ise ahşap veya kömür ateşi ile kurutma işlemi yapılmaktaydı. Ön pişirme işlemi, rafların dikkörtgen fırına yerleştirilmesi ve buhar ile pişirme ya da kuru ısıtma ile pişirme şeklinde iki farklı yöntemle gerçekleştirilmekteydi. Dollar, hazırladığı raporda bu yöntemlerden ikincisinin daha iyi sonuçlar verdiğini belirtmiştir. Pişirme sonrasında ise balıklar soğutulmuş teneke kutuya yerleştirilmekte ve soğuk zeytinyağı eklenmekteydi (NA, 1952b). Mevcut üretim yöntemlerinin en kritik sorunu, tüm bileşenlerin soğuk konulması nedeniyle teneke kutularda vakum oluşmamasıydı. Bu durum, ürünün yüksek rakımlara çıkarılması halinde tenekelerin şişmesine ve bozulma ile kontaminasyon riskine yol açmaktaydı (NA, 1952b).

Sterilizasyon süreci de manuel kontrol altında yürütülmekte, sadece termometre ve basınç göstergesi bulunmaktaydı. Operatörün deneyimine bağlı bu sistem, sıcaklık ve süre hatalarına açık olup, bozulma ve kontaminasyon riskini artırmaktaydı. Teneke kutu üretimi de aynı derecede ilkel yöntemlerle yapılmaktaydı. Teneke levhalar elle metal makasla kesilmekte, gövde çekiç ile şekillendirilmekte ve alt kısım lehim ile sabitlenmekteydi. Bu manuel süreçlerde herhangi bir test yöntemi bulunmaması, doldurmadan önce ve sterilizasyon sırasında sızıntılara neden olmaktadır (NA, 1952b).

Dollar'ın araştırması sırasında ziyaret ettiği balıkçılık merkezleri arasında Bandırma, Erdek, Marmara, Çanakkale, Lapseki, Çardak ve Gelibolu bulunmaktaydı. Bu bölgelerdeki balıkçılarla yapılan görüşmelerde, modern yöntemler ve ekipman eğitimi ile günde yaklaşık 15 ton balık sağlayabilecekleri belirlenmişti. Ancak balıkçıların karşılaştığı temel ekonomik zorluk, yakaladıkları balığı pazara götürdüklerinde uygun fiyat alamamalarıydı. Sermaye eksikliği nedeniyle müşteri bulamayan balıkçılar için önerilen çözüm, sezonun başında konserve operatörleri ile anlaşma yapabilmeleri idi. Ziyaret edilen limanların tümü modern konserve tesisi kurulumu için önemli sınırlamalara sahipti. Bu sınırlamalar arasında taze su eksikliği, yakıt sorunu, elektrik gücü yetersizliği, demiryolu taşımacılığı problemleri ve yedek parça için makine dükkanlarının bulunmaması yer almaktaydı (NA, 1952c). Modern sardalya konserve fabrikası için taze su gereksinimi kritik öneme sahipti. Dollar, kapsamlı değerlendirmeleri sonucunda Marmara Adası ve Gelibolu olmak üzere iki lokasyonu uygun bulmuştur. 1200 kişilik nüfusunun %90'ının geçimini balıkçılıktan sağladığı bir yer olan Marmara Adası, Ege Denizi ve Boğazlar üzerinden Karadeniz'e göç eden uskumru ve orkinos türü balıklar için önemli bir duraktı. Adada mevcut olan küçük Ender Konserve Şirketi'ne ait tesis, yeniden şekillendirilerek günde 10-15 ton kapasiteli modern bir fabrikaya dönüştürülebilirdi. Gelibolu ise yaklaşık 10.000 nüfuslu bir şehir olarak daha iyi ulaşım imkanlarına sahipti. Bölgede bulunan beş küçük konserve fabrikasından biri günde 15.000 adet konserve üretim kapasitesine sahip iken büyük kargo gemilerinin yanabildiği liman, lojistik açıdan da oldukça avantajlı bir konumdaydı (NA, 1952c).

Raporun hazırlandığı yıllarda henüz emekleme aşamasında olan balıkçılık endüstrisinde balık sakatatlarına (temizlenen balıktan arta kalan kısım) üretim süreçlerinin hiçbir aşamasında yer verilmemiştir. Bu nedenle, Dollar'ın raporunda yer alan konularda biri de balık sakatatları olmuştur. Dollar'a göre balık sakatatları balık yemi ya da balık yağı olarak değerlendirilmeliydi. Halihazırda balık sakatatlarının tavuk ve hindi gibi kanatlılar için hayvan

yemi olarak kullanıldığına değinilmiş ve hatta bir dönemler gübre olarak kullanılan balık sakatatlarının Amerika'da oldukça pahalı bir ürün olduğuna yer verilmiştir. %60 ya da %70 oranında zengin bir protein kaynağı olan balık yeminin bu öneminin yanında balık yağı da kemik gelişimi açısından önem taşıyan D vitamini kaynağı olduğu için Türkiye'deki balık endüstri altyapısının bu yönde bir dönüşüm geçirmesi gerekmekte olduğu belirtilmiştir (NA, 1952c).

Marmara Adası'nda inşa edilmekte olan soğuk hava deposu sayesinde her türlü balık çeşidinin uygun koşullarda saklanabileceği ve orkinos ve uskumru balıklarının konserve fabrikalarında işlenmek üzere bu tesiste depolanabileceğine yer verilmiştir. Bu sayede dondurulmuş balıklar aynı zamanda yurtdışına ihraç edilebilecektir. Geleneksel bir üretim altyapısına sahip olan Ender Konservecilik adlı şirket, saatte 750 adet konserve üretim kapasitesine sahip olmakla birlikte üretim tesisindeki ekipmanlar modern makinalarla değiştirilirse daha yüksek kapasitede üretim olanağı elde edilmiş olacaktır.

Söz konusu rapor hazırlanırken Marmara Adası, Gelibolu ve Çanakkale'de yerel idarecilerin nezaretinde bölgede balıkçılarla görüşmeler gerçekleştirilmiştir. O tarihlerde 10 bin nüfusluk bir yerleşim yeri olan Gelibolu'da günlük 15000 adet üretim kapasiteli irili ufaklı konserve fabrikaları mevcuttu ve iyi geçen bir sezon sonunda toplam 500.000 adet konserve paketlenbiliyordu. Yapılan görüşmeler neticesinde verimli bir tesis kurulabilmesi için balık arzı, ulaştırma, balıkçılık bölgesine yakınlık, su kaynağı, atıkların bertaraf edilmesi, rahatsız edici kokular, bakım ve diğer malzemeler gibi konular gündeme gelmiştir (NA, 1952c). Raporda belirlenen lokasyonların hiçbiri bu gereksinimleri karşılamadığı ortaya konmuş, İstanbul'un ise en uygun yer olacağı ortaya konmuştur. İstanbul'u soğuk hava depolarına sahip olması ve ticaret merkezlerine olan yakınlığı ile birlikte konserve tesislerinde yer alacak olan makinaların bakım ve onarımına destek olacak elektrik, makine ve tamir imkanlarının mevcudiyeti tahmin edilen büyüklükte bir tesis için olumlu parametreler olarak değerlendirilmektedir. Orkinos dışında uskumru ve sardalya türü balıkların işleneceği konserve tesisi için gerekli olan malzeme ve inşaatın tüm detayları raporda yer almıştır. Tesis için satın alınacak ekipmanlar 126.000 USD tutarında hesaplanmıştır (NA, 1952b). Marshall Planı kapsamındaki faaliyetler 1952 yılı itibarıyla sona ermiş olsa da ABD'nin Türkiye'ye yaptığı teknik yardımlar ilerleyen yıllarda da devam etmiştir. Cumhurbaşkanı Celal Bayar'ın 1955 yılında Türkiye Büyük Millet Meclisi'ni açış konuşmasında EBK'nin üretim ve tüketim bölgelerinde 36 fabrika ve tesis ile üç et kombinası ve 50'yi aşkın soğuk hava ve buz fabrikasını meydana getirdiğini aktarmış olması

balıkçılık endüstrisindeki somut ilerlemeyi göstermektedir (Özer, 2023).

Çalışma kapsamında incelenen belgeler, 1950'li yılların başında Türkiye'nin balıkçılık endüstrisinin durumunu ve modernizasyon ihtiyacını detaylı şekilde ortaya koymaktadır. Amerika Birleşik Devletleri'nin Türkiye Sanayi Kalkınma Bankası aracılığıyla sektöre destek verme planları, dönemin uluslararası iş birliği anlayışını da yansıtmaktadır. Ancak belgelerde, önerilerin ne ölçüde hayata geçirildiğine dair bilgi bulunmamaktadır.

SONUÇ

1950'li yılların başından itibaren Türkiye'nin NATO üyeliği ve Batı ittifakına eklenme süreciyle birlikte, ABD'nin Türkiye'ye yönelik ilgisi ekonomik kalkınma alanında somut projelere dönüşmüştür. Bu çalışmada incelenen Amerikan diplomatik belgeleri, balıkçılık sektörünün modernizasyonunun salt teknik bir mesele olmadığını, aynı zamanda Soğuk Savaş döneminin jeopolitik stratejilerinin bir parçası olarak ele alındığını göstermektedir. ABD'nin Türk balıkçılık endüstrisine yönelik yaklaşımı üç temel ekseninde şekillenmiştir. İlk olarak, müttefik bir ülkenin ekonomik kapasitesini güçlendirerek Sovyet etkisine karşı direncini artırma hedefi; ikinci olarak, Amerikan teknolojisi ve ekipmanına bağımlılığı artırarak uzun vadeli ticari ilişkiler kurma amacı; üçüncü olarak ise Türkiye'yi diğer gelişmekte olan ülkeler için başarılı bir modernleşme örneği haline getirme stratejisi. Et ve Balık Kurumu'nun kuruluşu ve faaliyetleri, 1950'li yıllarda Türkiye'de devlet müdahaleciliği anlayışının balıkçılık sektöründe nasıl tezahür ettiğini ortaya koymaktadır. FOA desteğiyle kurulan soğuk hava depoları, araştırma gemisi Arar'ın devreye alınması ve modern avcılık tekniklerinin öğretilmesi gibi girişimler, kurumun sadece piyasa düzenleyicisi değil, aynı zamanda sektörel dönüşümün öncüsü rolünü üstlendiğini göstermektedir.

Kaliforniyalı uzman G. B. Dollar'ın raporu, Türk balıkçılık endüstrisinin teknik açıdan 35 yıllık bir gecikme yaşadığını ortaya koymuştur. Bu tespit, dönemin kalkınma politikalarında teknoloji transferi ve uzman desteğinin önemini vurgulamaktadır. Ancak önerilen çözümlerin İstanbul merkezli olması, coğrafi dengesizlikleri derinleştirme riski taşımaktadır. MSA (Mutual Security Agency) destekli et paketleme projesi, Amerikan dış yardım sisteminin işleyişi hakkında değerli bilgiler sunmaktadır. Chicago ve Washington'da gerçekleştirilen müzakerelerde yaşanan anlaşmazlıklar, teknoloji transferinde ulusal egemenlik ile modernleşme gerekliliği arasındaki gerilimi yansıtmaktadır.

Araştırmanın bulguları, 1950'li yılların Türk-Amerikan ilişkilerinde balıkçılık sektörünün ekonomik boyutunun yanında diplomatik bir araç olarak da kullanıldığını göstermektedir. Amerikan uzmanların hazırladığı detaylı raporlar, salt teknik analiz olmaktan öte, Türkiye'nin ekonomik potansiyelini ve yatırım fırsatlarını değerlendiren stratejik belgeler niteliği taşımaktadır. Bu dönemde başlatılan modernleşme girişimleri, Türk balıkçılık sektörünün sonraki on yıllarındaki gelişim rotasını belirlemiştir. Ancak teknoloji transferinde yaşanan bağımlılık ilişkisi, uzun vadede sektörün özgün bir gelişim çizgisi izlemesini sınırlamış olabilir. Gelecek araştırmalarda, bu dönemin modernleşme politikalarının 1960'lar ve sonrasındaki balıkçılık sektörü üzerindeki uzun vadeli etkilerinin incelenmesi, konunun daha kapsamlı anlaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Etik Standartlara Uygunluk

Yazarların Katkısı

RB ve CA çalışmanın tasarlanmasında, makalenin ilk taslağının hazırlanmasında, yazımında ve yorumlanmasında yer almıştır. Tüm yazarlar makalenin son halini okuyup onaylamıştır.

Çıkar Çatışması

Yazarlar herhangi bir çıkar çatışması olmadığını beyan ederler.

Etik Kurul Onayı

Yazarlar resmi onam gerektirmediğini beyan etmektedir.

Finansman

Bu araştırma, hiçbir hibe, fon veya başka bir finansman desteği almamıştır.

Veri Kullanılabilirliği

Çalışmanın bulgularını destekleyen verilerin tamamı makale içerindedir.

Yapay Zeka Açıklaması

Bu araştırma makalesinde üretken yapay zeka kullanılmamıştır.

KAYNAKLAR

Akşam. (1955). Akşam Gazetesi, 20 Ağustos 1955. Et ve Balık Kurumu sosis yapacak. 06 Ekim 2025 tarihinde <https://www.gastearsivi.com/ara/et%20ve%20bal%C4%B1k%20kurumu> adresinden erişildi.

Birinci, B. (2007). The Marshall Plan in Turkey, A Critical Evaluation of United States' Interests in the Plan and Its

- Effects on the Republic. [M.Sc. Thesis, Boğaziçi University].
- Erhan, Ç. (1996). Ortaya Çıkışı ve Uygulanışıyla Marshall Planı. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 5(1), 275-287.
- Erken, A. (2020). *Amerika ve Modern Türkiye'nin Oluşumu*. Vakıfbank Kültür Yayınları, İstanbul.
- Gökatalay, S. (2019). Turkey's Attempts to Improve its Reputation During the Making of the Post-War Turkish-American Rapprochement (1945-1950). *Turkish Studies*, 20(5), 754-775. <https://doi.org/10.1080/14683849.2018.1554443>
- Knudsen, S. (2009). *Fishers and Scientists in Modern Turkey, The Management of Natural Resources, Knowledge and Identity on the Black Sea Coast*. Berghahn Books, New York&Oxford.
- Milliyet. (1955) Milliyet Gazetesi, 19 Kasım 1955. Balıkların tekrar denize dökülmesi önleniyor. 06 Ekim 2025 tarihinde <https://www.gastearsivi.com/gazete/milliyet2/1955-11-19/4> adresinden erişildi.
- Milliyet. (1957). Milliyet Gazetesi, 12 Ocak 1957. Et meselesi nihayet dün halledilebildi. 06 Ekim 2025 tarihinde <https://www.gastearsivi.com/gazete/milliyet2/1957-01-12/3> adresinden erişildi.
- NA, (1950). National Archives (U.S.). Turkish fish canaries. Decimal File 883.245/3-3/50. From Laverne Baldwin (İstanbul) to Department of State. (1950, March 31).
- NA, (1952a). National Archives (U.S.). Turkish projects, principally meat packing, No. 28. Decimal File 883.311/7-1852. Department of State. (1952, July 18). 11 Haziran 2025 tarihinde <https://go.gale.com/ps/i.do?p=GDCS&u=cumhurbr&id=GALE%7CSC5101400763&v=2.1&it=r&sid=bookmark-GDCS&sPage=6.&aty=shibboleth> adresinden erişildi.
- NA, (1952b). National Archives (U.S.). Survey of the Turkish fishing industry by an American expert. Decimal File 883.245/3-3/50, Der. No. 615. From Amconggen (İstanbul) to Department of State. (1952, May 20). 11 Haziran 2025 tarihinde <https://go.gale.com/ps/i.do?p=GDCS&u=cumhurbr&id=GALE%7CSC5101401905&v=2.1&it=r&sid=bookmark-GDCS&sPage=1> adresinden erişildi.
- NA, (1952c) National Archives (U.S.). Turkish fishing industry/report. Decimal File 883.245/3-3/50. Department of State Records. (1952, April 5). 11 Haziran 2025 tarihinde <https://go.gale.com/ps/i.do?p=GDCS&u=cumhurbr&id=GALE%7CSC5101401905&v=2.1&it=r&sid=bookmark-GDCS&sPage=1> adresinden erişildi.
- NA, (1953). National Archives (U.S.). Memorandum from Alexis Doster (MSA) to J. Cudd Brown (State Department). Decimal File 883.311/7-1852. Mutual Security Agency, Washington, DC. (1953, February 9). 11 Haziran 2025 tarihinde <https://go.gale.com/ps/i.do?p=GDCS&u=cumhurbr&id=GALE%7CSC5101400763&v=2.1&it=r&sid=bookmark-GDCS&sPage=6> adresinden erişildi.
- NA, (1955). National Archives (U.S.). Activities of Turkish Meat and Fish Association in İstanbul. Decimal File 883.055. From Amconggen (İstanbul) to Department of State (Washington). (1955, 4 March). 11 Haziran 2025 tarihinde <https://go.gale.com/ps/i.do?p=GDCS&u=cumhurbr&id=GALE%7CSC5101419440&v=2.1&it=r&sid=bookmark-GDCS&sPage=1> adresinden erişildi.
- NA, (1956). National Archives (U.S.). Internal economic, industrial and social affairs: Animal husbandry, Turkey, fisheries (including sponge fisheries). Decimal File 883.245. From Embassy, Ankara (John Goodyear) to Department of State (Washington). (1956, 3 October). 11 Haziran 2025 tarihinde <https://go.gale.com/ps/i.do?p=GDCS&u=cumhurbr&id=GALE%7CSC5101418326&v=2.1&it=r&sid=bookmark-GDCS&sPage=1> adresinden erişildi.
- NA, (1958). National Archives (U.S.). Report on Turkish fisheries. Decimal File 883.245/10-258. From Amconggen (İstanbul) to Department of State (Washington). (1958, August 19). 11 Haziran 2025 tarihinde <https://go.gale.com/ps/i.do?p=GDCS&u=cumhurbr&id=GALE%7CSC5101418326&v=2.1&it=r&sid=bookmark-GDCS&sPage=1> adresinden erişildi.
- Örnek, C. (2015). *Türkiye'nin Soğuk Savaş Düşünce Hayatı: Antikomünizm ve Amerikan Etkisi*. Can Yayınları, İstanbul.
- Özer, M. H. (2014). The Effects of the Marshall Plan Aids to the Development of the Agricultural Sector in Turkey, the 1948-1953 Period. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 4(2), 427-439.
- Resmi Gazete, (1952a). Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete. 5955 sayılı Kanun: Et ve Balık Kurumu'nun kuruluşu, kararname No: 9401. (1952, 7 Eylül). 06 Ekim 2025 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/> adresinden erişildi.
- Resmi Gazete, (1952b), Türkiye Cumhuriyeti Resmî Gazete. Kararname No: 871, Madde 2 (1952, 1 Ekim). 06 Ekim 2025 tarihinde <https://www.resmigazete.gov.tr/> adresinden erişildi.
- TBMM, (1956). Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi. Devre X, Cilt 13, İçtima 2, s.808. 06 Ekim 2025 tarihinde https://www5.tbmm.gov.tr/develop/owa/tutanak_dergi_si_pdfler.meclis_donemleri?v_meclisdonem=0 adresinden erişildi.

Zengin, M. (2023). Marshall Planı Yardımlarının Türkiye'deki Balıkçılık Sektörünün Yapısal ve İktisadi Gelişimi Üzerine Etkileri. *Karadeniz Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 113-134.